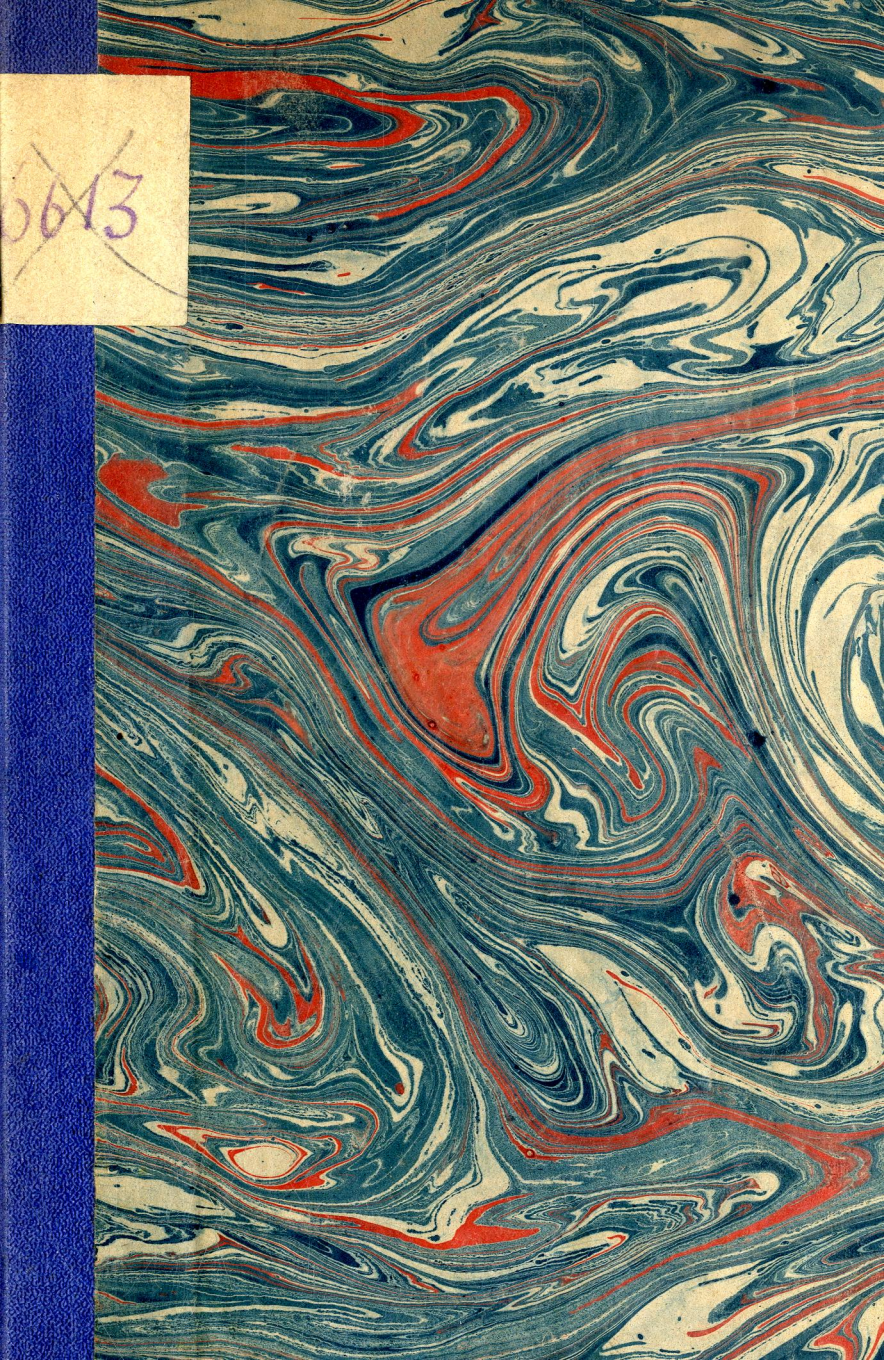

6613

20

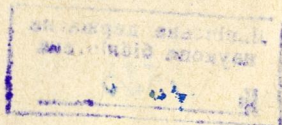
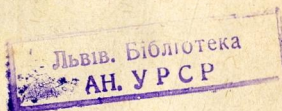
151

20

66
10
ВОЛОДИМИР ОСТРОВСЬКИЙ

БЛАКИТНІ ОЧІ

6613
Оповідання з часів визвольної боротьби

Львів, 1935.

НАКЛАДОМ ТОВАРИСТВА „ПРОСВІТА”

WS(2-Yu)5-6u4

4 образки Я. Гніздовського.

Чим далі відходимо від тих часів, коли наш народ зірвався до боротьби за своє визволення, тим більш затираються, і в тих людей, що брали у ній участь, образи з неї. А що говорити про молоде покоління, яке знає про неї з оповідань та з книжок. Усе те, що в нас про той великий для нас час писали, не може дати нам повного образу того, чим тоді люди дихали, що робили, як жили. Здебільша, все те, що появилось в нас про визвольну боротьбу, змальовує славні й незабутні вчинки української армії, хоробрі виступи поодиноких людей на полі бою, незрозумілі, може, для теперішнього покоління картини самопожертвування для — одної думки, щоб рідний край бачити щасливим і бачити щасливими в ньому людей. І ті самопожертви торкаються, здебільша, воєнних подій.

Але ж кілька то було самопожертв поза полем бою, кілька людей, нездатних до збройної боротьби, головно українського жіноцтва, приносило жертви і для тих, що билися за визволення рідної землі, і для тих, що віддавали для неї своє життя й иншим способом, і для тих, що гинули саме від війни, гинули тихо, спокійно, без слова докору, чи нарікання?...

Бо війна, це не тільки бої на фронтах із ворогом. У війні важне й те, щоб зручно, до ладу й уміло зорганізувати державне життя, вести його в тяжких воєнних часах, і сяк-так уладнати життя людей, що їх сини, чи внуки б'ються на полях бою, прийти й воякам із усякою допомогою й батькам та рідні тих вояків. Головно в тих

околицях, де війна йшла, та ще така, як у нас, де нераз до року з десять разів мінялася влада.

А оповідання Островського звертає увагу саме на цю, мало відому в нас справу — на організацію допомоги й воякам і населенню підчас війни. Свідки визвольної боротьби багато розповідають про зворушливі вчинки звичайних громадян, не-військових, головню — жінок, що багато зробили для населення підчас війни. Але ж чомусь у нас мало про це пишуть. І шкода. Бо ж як сказано — для визвольної боротьби це неабияка була праця. З цього погляду оповідання відомого українського діяча на Волині й українського письменника — буде для наших читачів чимось новим і певне зацікавить їх — зацікавить тим, що показує, що таке війна для тих, що не воюють, і що поза полем бою можна багато зробити підчас війни для рідного краю. Не можна ж допустити, щоб усі погинули з голоду, або на пошесні недуги... В читача мимохіть мусить зродитися думка, що ця справа теж дуже важна.

Але не треба знову думати, що твір В. Островського тільки на організацію допомоги для тих, що терплять від війни, звертає увагу. Ні, воєні вчинки на полі бою, в свіданні все висунені наперед, допомога все з ними звязана. Він тільки висуває її сильно наперед, бо вона мала велику вагу в тих часах і не скрізь була як-найкраще поведена. Може, коли б у кожному місті, чи селі були такі „Блакитні Очі“, і багато таких „Очей“, може і страждань було б тоді трохи менше.

Автім, як сказано, ми про це мало знаємо. І вага книжки Островського саме в тім, що вона дає нам одну таку картину...

Винниця була його мрією, притягала його, чарувала його. І Лесь бігав до неї що-неділі, що-свята. Близенько було від його села — всього чотири версти¹⁾.

Перед ним — передмістя Замостя. Широка алея струнко вилаштувалася, немов ряди війська. Ось блискучі рейки, по яких котяться червоні трамваї — з двірця до міста й з міста на двірць.

А ось мости, перекинуті через розщеплений надвоє Бог: тут один міст, за ним — острів посередині Бога, а далі — другий міст, і вже саме місто. Праворуч Бог тече на чарівні Кумбари²⁾, ліворуч випливає зза „мурів” — зза великого білого мурованого дому, де колись був якийсь монастир, а тепер — українська гімназія.

Лесь стоїть на мості, дивиться на „мури”, й його очі запалюються: за ними над річкою колись хоробро бився Богун³⁾. Йому страх хочеться бути хоробрим, та...

Перед ним уже головна — Миколаївська вулиця. Ліворуч — собор, трохи далі праворуч — „Просвіта”, а в кінці вулиці — „червона” жіноча гімназія. За гімназію Лесь ніколи не ходив. Там — цвинтар, а до мертвих його не тягнуло.

Волів піти на Кумбари, глянути з вершка кам'яних сходів униз. Десятки широких східців. Скачуть згори до самої ріки. На воді безліч різнокольорових човнів. А по той бік — зелені килими, дерева, доріжки, діти грають у мяч...

Стоїть отак, бувало, на вершку сходів, дивиться в задумі на Кумбари й відчуває, що Винниця щось

шепче йому, кудись тягне, щось обіцяє. Обіцяє те, чого не може дати йому сіре село...

Раптом пригадується йому старий, сліпий лірник. Зустрів його на дорозі, як ішов до Винниці. Старий попросив допомогти йому розв'язати заплутаний вузлик торбини. А потім узяв його за руку, потримав її у своїй і сказав:

— Ідеш до Винниці? Що ж, іди. Вона дасть тобі багато, але й багато в тебе візьме...

Дивний дідуган! Зрозумій його, що хотів він сказати!

*

Літо 1919. року.

На Україні цвіла найкраща квітка, що розквітала так рідко, — соняшна воля. Винниця стала другою столицею України, бо в золотоверхому Києві засів північний сусід. Від кількох місяців вона вже гостила в себе небуденних гостей — синів Галичини, вояків Української Галицької Армії. Після обдертої російської салдатні вони виглядали, як ті лялечки, хоч і були потомлені, вичерпані, часто й голодні, без чистої сорочки... Йшли туди з Дністра, Лип, Буга, Сяну й Дунайця. Йшли з усіх галицьких низин і з високих суворих Карпат, — ішли, як до землі обіцяної, як до спасення Нації і власного, бо... поза ними всі мости були попалені...

Вони йшли, а Винниця жила своїм життям.

*

Була неділя. Погода чудова. Миколаївську вулицю залили юрби народу. Цією вулицею йде 18-літній Лесь Петриченко, міцний, рослий хлопець, закоханий у Винницю, а особливо в Кумбари: убрання невідомого кольору, вишивана сорочка з жовто-блакитною стрічкою, солом'яний капелюх, у руці квітка. Йде в напрямі „Прогресу”. Купив щоденну газету „Шлях”, прочитав на

стінах кілька українських відозв і оповісток. Ось — про виставу українського галицького театру. Йому страшенно хочеться бути на виставі, та... немає грошей.

— Ге-ге! — усміхається, дивлячись то на той, то на цей бік вулиці, а іноді й вверх. — Ось як швидко купці українізуються! Вже майже всі вивіски перероблені на українські. Так їх! Шануй Україну. Ось тут був „Парикмахер”, а тепер „Голярня”. Гм! „Голярня”!...

Та нараз хтось ніжно доторкнувся його руки. Лесь глянув і здивувався. Якась незнайома міська дівчина всунула йому в руку згорнений папірець, усмінулася, постояла хвилинку, щоб він запам'ятав собі її, і зникла в юрбі.

Лесь приголомшило. Хто вона? Чого їй? Якась картка? Відійшов кілька кроків убік, розгорнув папірець і прочитав:

„Будь на Кумбарах у 4. годині зпопудня”.

Чомусь у грудях застукало, обличчя зацвіло червоним маком. Лесь попробував нагадати собі дівчину: одяг, капелюшок, волосся, колір личка, рухи — все це Лесь уже забув — та залишилися в його пам'яті — блакитні очі...

Треба було чекати ще більше як дві години. За той час хлопець устиг побувати й на Замості біля Народного Дому, і на другому, дерев'яному мості, що вів на передмістя Старе-місто, і на передмісті Пятничани недалеко лісу. Та де він не був і про що не думав, блакитні очі не давали йому спокою: все стояли перед ним, як живі, й якось дивно всміхалися.

Але чого вона від нього хоче? Може, яка „агентка”? Може, хоче його погубити? Часи такі...

— Ні, — відповідало в ньому: — не такі її очі.

Надходила четверта година.

Лесь ішов уже на Кумбари. У грудях знову щось стукало, в голові тягнулося стрічкою:

— Блакитні очі, блакитні очі, блакитні очі...

Лесь усміхнувся.

— Я так і буду називати її: „Блакитні Очі”.

*

Вже кілька хвилин стояв на вершку сходів, що стрибали згори до привабливих Кумбарів, і пильно шукав „Блакитні Очі”. Нелегка була це справа. Спробуй знайти потрібні тобі очі в такій масі людей, що залила Кумбари. Ще якби памятав убрання або бодай капелюшок, а то...

Лесь хвилювався. Його очі бігали по молодих жіночих постатях. Дечії очі поверталися в його бік. Але це були не вони, не — блакитні очі.

— А може піддурила мене? — майнуло в його голові й на чолі виступив піт.

У ту саму мить насунула на нього людська хвиля. Хтось ненароком штовхнув його. В очах потемніло. Що було далі, не памятав. Пригадував лише собі, що коли його підвели з кам'яних сходів, біля нього стояло троє: „Блакитні Очі”, один хлопець із носом, як картопля, і другий — високий, худорлявий, що нагадував суху жердку. Дівчина змивала Лесеві кров із розбитого чола й ніжно говорила:

— Нічого, до весілля загоїться.

А хлопці сміялися:

— Нехай раніше покозакує та відвикне ловити гави, — процідив поважно більший хлопець, тонкий, як патик, із туманно-сірими очима.

— І навчиться зручніше падати, — додав низький, грубенький з картопляним носом, блиснувши чорними вічками.

— Годі! — сказала тоном наказу дівчина.

Дівчина приклала йому до рани вогку хусточку й шепнула:

— Сьогодні нічого вже не скажу. Будь тут за три дні, в таку саму пору. Та памятай: нікому ані слова. Таємниця...

Стиснула йому руку й побігла по східнях униз. Лесь уже тепер стямився: не подякував їй, не віддав хусточки і знову не завважив, як була одягнена... Стало соромно, але, що ж... Заспокоївся й покульгав додому. Далеченькою тепер видалася йому стара дорога. Чи зможе прийти за три дні?

Перед очима стояла „Блакитні Очі”, а в вухах брентіло:

„Нікому ні слова. Таємниця”.

*

В середу коло четвертої години Лесь уже був на Кумбарах. Стояв на тому самому „клятому” місці на вершку сходів і шукав „Блакитні Очі”. Хтось нараз доторкнувся його ліктя. Озирнувся — „Блакитні Очі”, добрі, усміхнені, поважні.

— Ходім туди, — вказала очима на бокову стежку, що ховалася за стіною кущів.

Побігла вперед. Щойно тепер Лесь завважив, що вона була одягнена дуже бідно: спідничка з фарбованого мішка, на ногах старі викривлені черевички, на голові якась торбинка з сірого полотна, що мала правити за капелюшок... Дівчина стала, зрівнялася з ним і тихо забалакала:

— Ти називаєшся Лесь Петриченко?

— Так, — здивувався Лесь.

— Батько селянин? Ти скінчив сільську школу? Хочеш іти в козаки? — усміхнулася.

Лесь замість відповіді почервонів і собі спитався трохи різко:

— Ти звідки мене знаєш?

— Це моя таємниця.

Пройшли кілька кроків мовчки. Лесь глянув на неї і завважив, що її молоденьке чоло зморщилося, а усточки міцно стиснулися.

— Я давно за тобою стежу, — казала обережно, — але боялася з тобою говорити, не знаю ще, чи можна тобі вірити.

Лесь трохи насупився й вказав пальцем на свої груди:

— Мені? Мені можна вірити.

— А мовчати вмієш?

— Коли треба...

— Добре, — сказала. — Не знаю тільки, чи ти любиш Україну?

Лесь спалахнув і вигукнув:

— Я?...

Затулила йому рукою рот.

— Ти не вмієш стримувати себе. Я не люблю цього. В мене всі, як із льоду...

Лесь розширеними очима подивився на дівчину і згубив язик у роті. На нього дивилися з доброю, ніжною усмішкою чудові блакитні очі, а уста шептали:

— Може даремне я тебе зачепила. Ти маєш батька, матір, родичів. Вони господарять, мають що їсти, сплять у хаті. Не нездужають, нікого з близьких не втратили, не знають горя. А кілька є таких, що їх серце ледви витримує страшну недолю: покалічені в боях, недужі, голодні, без сорочки, вкриті брудом і вошами, сироти без одної близької людини, без грошей, без хати...

Лесь уперше в житті чув такі слова. По його шкірі проходили дріжаки.

— Правду кажеш! — вирвалося в нього нехотячи, і він засоромився.

Вона глянула на нього своїми допитливими блакитними очима й говорила далі:

— Батька отого високого хлопця кудись вивезли й напевно розстріляли. Батько меншого загинув у війні, а мати вмерла ще давніше...

— Ти називаєшся Лесь Петриченко?

— Так, — здивувався Лесь (ст. 9).

Лесеві було ніяково:

— Чого ти властиво хочеш від мене?

— Помочі для нещасних!

— Якої? — здивувався Лесь.

„Блакитні Очі” взяла його під руку й повела якнайдалі від людей, тихо шепчучи:

— Ми створили тайний гурток помічі нашим нещасним людям...

— Чому тайний?

— Щоб нам ніхто не перешкаджав... так воно цікавіше... автім, усе може статися...

— А хто до цього гуртка належить? І що ви робите?

— Це таємниця. Коли буде треба, скажу. Робимо одне: чим можемо, помагаємо нещасним.

Лесеві не все сподобалося. Пристати до гуртка й не знати, хто до нього належить? А крім цього, пощо робити тайкома, коли можна робити так, щоб усі бачили і знали, та ще й хвалили? А як робитимеш тайкома, то хто буде знати? Жадної слави...

Дівчина не спускала з нього очей, але він, зайнятий своїми міркуваннями, цього не бачив. Коли ж зустрівся з нею зором, усі його думки враз розсипалися й зникли.

— Це ще не все, — додала „Блакитні Очі”. — Мусиш слухатись і виконувати все, що тобі накажуть.

— А ті — „Патик” і „Картопляний Ніс” — теж члени?

Дівчина глянула на нього здивовано.

— Хто? Хто?

— Ну, ті, що були з тобою в неділю.

Дівчина засміялася:

— „Патик” і „Картопляний Ніс”? Ха-ха-ха! Дуже влучно. А мене, як ти назвав?

— „Блакитні Очі”.

— Гарно! Як у казці. А я даю тобі назву „Шматок Хліба”. При цьому ти мусиш дати мені обіцянку, що будеш дотримувати таємниці, слухатися й виконувати накази.

Витягнула до нього руку.

— Обіцяєш?

— Обіцяю.

Руки міцно стиснулися.

— Дякую. А тепер тобі перший наказ: іди додому й добре обдумай все те, що сталося.

— А я ще не знаю, як ти називаєшся? І де тебе шукати?

— Ніяк і ніде! Сама тебе покличу.

Лесь похнюпився.

*

По селах їздили різні урядовці українського уряду та лунали веселі козацькі пісні. Чого приїжджали урядовці, куди і з якою метою переходили козаки більшими чи меншими громадами, хлопців мало цікавило. Захоплювало їх інше: жовто-блакитні прапори, гарні коні, гамір, сміх, пісні. Їм здавалося, що козаки лише те й роблять, що їздять, жартують і співають.

І не один з хлопців мріяв про таке гарне й приємне життя. Мріяв про це й Лесь, але його мрії переплутувалися з „Блакитними Очима”, з її гуртком. Його душа двоїлася, її тягло водночас в обидві сторони — до боротьби і до мовчазної таємниці „Блакитних Очей”.

— Лесю, — спитав його якимось учитель, — що ти думаєш далі робити?

— Хлопці намовляють іти в повстанці.

Учитель, колишній старшина-інвалід, поклав йому руку на плече й сказав:

— Дурниці. Ми будуюмо державу. Нам потрібні освічені люди. Тимто я підготую тебе до „вищої початкової школи”. До третьої класи здаси, а може й до четвертої. Добре? Побалакай про це з батьком.

Лесеві очі спалахнули — немов сірники, підпалили їх блискавкові думки: Винниця, „Блакитні Очі”, гурток, таємниче життя...

Вже ввечорі розпочав з батьком балачку, але вона скінчилася нічим — батько і слухати не хотів.

Та якось нагодився раз сам учитель і заявив, що сам почне Леся готувати до іспиту.

Батько почав відпрошуватися:

— Але хто ж мені помагатиме на старість? Гинути хибá самому?

Вчитель відповів поважно:

— А якби Леся зовсім не мали? Або пішов би в повстанці й десь загинув?...

Петриченко довго не впирався, й почалася підготовка до іспиту.

Але Леся не перестав бігати до Винниці й не тільки в неділі та свята, але й у звичайні дні.

*

До Петриченків прийшла сусідка і звернулася до Леся, що сидів за книжками:

— На тобі цю картку, хлопець дав для тебе.

Леся ухопив папірець і прочитав: „Голодуємо. Потрібний „Шматок Хліба”. Чекаю в четвер біля мосту”.

Зрозумів лише тоді, коли прочитав удруге. „Шматок Хліба” це — він. Значить, його викликає „Блакитні Очі”. Почервонів.

— Хлопець був такий високий, худий, як нещастя, — пояснювала жінка, — дуже просив негайно віддати. Певне щось важне? — глянула допитливо жінка.

— Нічого важного, — відповів Леся уже спокійно, — звичайна річ...

— То прочитай, — вставила мати, — нехай і я знаю.

Леся був дуже вдячний „Блакитним Очам” за зручно написаний лист і голосно прочитав його, додаючи:

— Це сирота. Батька його вбили, а мати вмерла. Просить хліба...

Мати зітхнула:

Бідують тепер люди, бідують. І до чого це йде?

— Останні лахи віддають за хліб, чи картоплю, — сказала сусідка. — Ось подивіться. За жменьку муки й кілька картопель, дали мені на базарі цю шовкову блюзку. Бо що мають робити? З голоду вмирати?

Петриченчиха взяла в руки блюзку, м'яла, оглядала, приміряла до грудей.

— Гарна! Правдивий шовк. Певне для Ганки?

— Для Ганки. Хай здорова носить. Не шкода цієї муки та картоплі. Дівчині треба гарно одягатися.

Леся аж підмивала ця розмова. Може, хто останнє віддав? Може, яка дівчина зняла з себе, щоб нагодувати недужу матір? Йому стало гидко. Глипнув на сусідку вороже й буркнув:

— Хибá можна так кривдити людей? Не могли голодним подарувати? Останнє з тіла здерли...

Сусідка позеленіла:

— А мені хто подарував? Чи прийшов хто помогти у жнива? Як я тут обливалася потом, то ці міські буржуї⁴⁾ вигрівалися на сонці. А тепер роздавай їм? Та й звідки набереш для них? Як сарани їх там...

Мати спустила голову й мовчала.

Лесь то червонів, то блід; нарешті вибухнув:

— Не буржуї це, а нещасливі люди. Якісь урядовці, вчителі, ремісники, чи інші. Не мають ні землі, ні корови, а заробити нема де. Отже ця блюзка здерта з голодної людини. І ваша Ганка піде в ній до міста перед тою самою голодною парадувати?

Сусідка сплеснула руками:

— Ой, дивіться людоньки! Отаке щеня, як воно гавкає. І на кого? На мене, стару жінку? Ой-йо-йой! Це вже кінець сві-і-і-та! І вигодували ви собі такого

паскуду. Вчіть його, кумцю, вчіть. Хутко він і вас за волосся візьме. Тьфу!

І жінка вибігла з хати, як опарена.

В Леся тряслося підборіддя. Мати мовчки підійшла до нього, обняла й поцілувала в чоло:

— Заспокійся, й хай тебе Бог благословить. За нещасливих треба заступатися, бідним треба помагати. І є тепер тих бідних, є! Та хто знає, чи завтра й нас не чекає така сама доля? Чи й нам не доведеться витягати руку. Заспокійся... А тому хлопцеві хліба занеси. Візьми, скільки треба й занеси. Хто ж за нього подбає, коли Бог йому забрав і батька й матір?

*

Леся був біля мосту й чекав на „Блакитні Очі”. Здалека йшла процесія. Він пильно вдивлявся в неї, — доміркувався, що когось ховають. Такої картини він іще не бачив: попереду галицький вояк із хрестом, за ним хор. Далі священник, неподібний до православних, — із коротким волоссям, голений, у трохи коротшій і зміїній ризі. За священником на фірах — одна за одною три соснові немальовані труни. А позаду військова частина і світські люди — чоловіки, жінки, діти.

Процесія підійшла до мосту. Порівнялася з Лесем. Його минає військова частина. І враз він відчуває на своїй руці чийсь доторк. Різко повернув голову — „Блакитні Очі”.

— Ходім, — шепнула йому.

Приєдналися до процесії.

— Люблю тебе за акуратність, — сказала дівчина, не повертаючи голови. — Те, що тут бачиш, скаже тобі більше, ніж я. Це чергові жертви тифу. А десятки, сотні — у шпиталі. Увійшли до Винниці змучені, голодні, брудні. Пам'ятаєш, як зараз таки розсипалися по горідах, скидали з себе убрання й сорочки й годинами

били?... Не можна їх було іноді докликатись на каву, чи обід. І не диво. Страшний похід пережили вони...

Лесь спустив голову й уважно слухав. Йому здавалося, що це говорить не „Блакитні Очі”, а якась старша, досвідчена жінка, що все знає, що все це сама пережила. Він раз-у-раз поглядав на неї збоку: невеличкого росту, худенька, личко бліде, полотняна суконка дуже бідненька й пошита, мабуть, власними руками.

Дівчина говорила далі:

— Маю відомости, що в касарнях тиф зміцнюється. Шпиталь переповнений недужими. Тиф поширюється й серед мешканців передмість. Розносять його виздоровілі вояки, що тікають із шпиталю та касарень і розлазяться по хатах, шукаючи харчів. Розносять воші й заразу, бо брудні, без білизни, виснажені. Треба зайнятися поміччю для них...

Лесеві ніколи і в голову не приходила подібна робота. Він мріяв про козакування, боротьбу, славу. А тут — недужі, голодні, брудна білизна, воші. Не знав, що й казати.

• А тимчасом „Блакитні Очі” не переставала.

— Крім вояків, є багато ще й інших безщасних: батьків порозстрілювали, і залишилися голодні жінки й діти. Є багато старших недужих, і рідня не може ні лікувати їх, бо вже й камфори годі дістати в місті, ні дістати для них краплинки молока, чи шматок хліба. Є чимало таких, що втратили роботу й не мають що їсти. Особливо жаль маленьких дітей — живі трупики. Отже, — і подивилась на Леся рішуче, — наказ: повести по селах роботу, щоб селянки приносили до касарень і до шпиталю молоко й жертвували його гуди, та щоб виносили на базар споживчі вироби, щоб не виморювали голодом нещасних міських мешканців. Ти маєш перевести справу у своєму селі.

— А в інших селах? — відозвався Лесь.

— Там будуть робити Патик, Картопляний Ніс і інші.

— То є й інші?

— Ти занадто цікавий!

По Лесевому обличчі пройшла темна хмарка.

— Для тебе буде досить знати, що крім Патики й Картоплі — ти не називай його більше Картопляним Носом, бо таке прізвище лекше викликає підозріння, — будуть до тебе звертатися ще „Каша” й „Голод”.

Жалібний похід посовувався вже Миколаївською вулицею. Світських ставало що раз менше. Треба було кінчати розмову.

— Будете витатися так: „Помагайбі”, й відповідати: „І тобі”. Коли не буде такої відповіді, значить — не наш. Але й цього мало. В запитанні й відповіді мусять бути прізвища тих, що розмовляють: Голод, Шматок Хліба, Каша, Патик, Картопля й т. д.

Дівчина поглянула на Леся.

— Чи знає хто, що ти назвав мене „Блакитні Очі”?

— Я нікому не казав.

— Добре. І не кажи нікому, навіть нашим. Усі називають мене „вона”. Памятай. А тепер іди й чекай наказів. Памятай. Денікінці^{б)} за нами пильно стежать, кожного беруть на око. А як іспит? Готовишся?

— Так.

— Добре. Лекше буде нам тут працювати. Конечно готовись. А тепер уже бувай здоров.

Лесь відділився від процесії й зійшов на хідник.

За „Просвітою” зійшла на хідник і „Блакитні Очі”.

*

Українська Галицька Армія підходила до Києва. Обіч наступала Дієва Армія Української Народньої Республіки. А з півдня насували денікінці.

Спинив віддих український народ. У Києві над Дніпром важилася доля України. Всі чекали, що́ буде.

І враз пролунало по всій Україні:

— Слава! Галичани заняли Київ!

Винниця призначила святкування на 7. вересня на Замості біля Народнього Дому. Зрівняли майдан, побудували підвищення, повідомили духовенство.

„Блакитні Очі” не вгавала. Хлопці одержали від неї наказ закликати на свято як-мога більше селян із околиць. Та для неї це була не найважливіша справа. День-у-день із фронту привозили ранених і недужих на тиф. Не було людей до обслуги, місця в шпиталі, харчів і білизни для тих, що виздоровлювали...

Напередодні свята вона викликала Леся.

— Мусимо дістати грошей, — почала поважно. — Без грошей годі вести роботу. Маєте зайнятися цією важною справою.

Лесь знизав плечима. „Блакитні Очі” це замітила й говорила далі:

— Я вже дещо зробила. Адміністрація „Шляху” віддає продаж часопису нашим членам. Отже матимемо заробіток. Завтра кожний захоче його мати, щоб знати, що діється в Києві. Будуть платити, кільки захочете. Але треба робити організовано. Картопля буде за Народнім Домом із цілим запасом часопису, а ви будете брати по невеликій кількості примірників. Раджу, щоб заохотити людей, вигукувати: „Великі події в Києві. Газета „Шлях”. Останні примірники!”

Лесь усміхнувся.

— Беріть ціну, яку вдасться. А попродаєте, знову візьмете в Картоплі. Ти маєш про це повідомити Патика й Картоплю. Іншим скажу сама. Завтра в адміністрації „Шляху” повинні бути всі в шостій годині ранку. Спершу продаватимете при віздах до міста, а потім у самому місті й на Замості. Розумієш?

— Розумію.

— Добре. А тепер можеш іти. Побачимося завтра біля Народного Дому.

І „Блакитні Очі” відійшла повільним кроком. Дзвонили й гуркотіли трамваї. Обома сторонами вулиці зміцнівся рух. Відчувався нервовий настрій. Всі жили під впливом подій, що відігравалися під Києвом. Одні тішилися, другі — сумували.

„Блакитні Очі” йшла з опущеною головою. Розум казав тішитися, а на серці лежала крига.

— А що як Київ нам заберуть?

Вдивлялася в обличчя військових, що йшли їй назустріч. Якись заклопотані. Очі стривожені. На обличчях світських теж непевність.

І враз щось стиснуло її в середині. Вона ж сьогодні ще нічого не їла. Автім, чи це першина? Праці постійної не було — але ж мала кілька добрих родин: там бувало замете, помие посуд, чи що — і pomoже в господарстві, пошие якусь дрібну річ, і їй заплатять як не грішми, то шматком хліба, чи якимсь старим одягом.

А ночує то в тої, то в іншої приятельки. Але найчастіше в старенької вдовиці. Цілком вижити її вона не може, бо й сама ледви живе.

Сумно стало дівчині:

— Господи! Доки воно так буде?

Але враз спам'яталася, струхнула з себе темні думки. Є ж нещасливіші за неї — недужі, каліки, малі сироти, вдовиці по розстріляних з багатьма дітьми й без ніяких засобів до життя. Автім, якось-то воно буде..

Підвела голову й пішла твердим кроком. Але хто це біжить? Картопля? Так, це він. Задихався. Чорні вічка горять.

— Що сталося?

Озирається й тихо шепче їй:

— Погано. Був у „Шляху”. Підслухав, що наші Київ залишили. Денікінці хазяйнують...

„Блакитні Очі” закрила личко долонями. Картопля мовчав.

Коли відняла руки від обличчя, Картопля побачив ту саму спокійну й рішучу дівчину.

— Що ж, — сказала. — Треба готувитися до гіршого. Але — ні слова. Розумієш? Свято завтра відбудеться. Скликати людей як-найбільше. Київ таки був здобутий. До побачення — і звернула вбік.

Картопля пішов додому.

Дорогою проїздило військове авто. Гуло, як на сполох. Назустріч ішли якісь українці й гаряче сперечалися.

Але Картопля думав про „Блакитні Очі”:

— Чому вона така якась таємнича? Ніхто досі не знає, звідки вона, як називається...

*

Вранці відчувся зміцнений рух. Прибували селяни. Майдан біля Народнього Дому на Замості заливали мальовничі людські хвилі. На обличчях світилася радість. Хто знав — тримався певно й бадьоро.

Свято пройшло зворушливо: молебінь, палкі промови, спів, музика, „Ще не вмерла”, і — могутнє „слава”!

Не святкували лише хлопці, що невтомно і зручно впихали людям у руки „Шлях”, заробляючи добрі гроші. „Блакитні Очі” то кудись хвилинами щезала, то знову з’являлася в різних місцях майдану й додивлялася за продажем. Була задоволена.

*

До військового шпиталю на Замості вже кілька днів приходила бідно одягнута, виснажена дівчина з блакитними очима.

— Чи нема тут для мене якої роботи? — питалася.

Її відсилали від одного до другого. Але всі були дуже заклопотані й не мали часу на розмови з дівчиною. Нарешті їй удалося затримати біля дверей сестру-жалібницю.

— Може б ви мені дали яку роботу? — спиталася тихо.

Сестра уважливо подивилася на неї. Чи не злодійка яка? Але ні. Блакитні очі дивилися щиро й ясно.

— А що ти вмієш робити?

— Все.

Сестра ще раз оглянула її й зітхнула:

— Роботи в нас багато, та платити нема чим.

— Мені аби шматок хліба, щоб прожити, — відповіла скромно дівчина.

— Та й робота тяжка, — додала сестра, — мити підлоги, виносити всякі бруди...

— Я роботи не боюся.

— Але найгірше, — казала сестра, дивлячись на неї з жалем, — що тут тиф, можеш заразитися...

Можу заразитися і в кожному домі.

Сестра, вже не молода жінка, усміхнулася до неї й кинула:

— Почекай тут трохи. Я побалакаю де з ким.

Дівчина прислонилася до стіни й терпляче чекала. Жах, що панував у шпиталі, не міг заховатися від її спостережливого ока.

Від усього нещастя, що тут побачила, її стиснуло в грудях. На блакитних очах виступили сльози.

— Чого ти плачеш? — почула обіч голос сестри.

— Сама не знаю...

— Заспокійся, — сказала сестра, — ходім зо мною.

І від того дня „Блакитні Очі” що-ранку бігала до шпиталю й робила всяку роботу, що їй давали. Задовольнялася шматком хліба, кусником цукру чи мисочкою теплої їжі. Але залишитися у шпиталі не хотіла.

— Маю близьких, яким мушу помагати...

Незабаром усі звернули увагу на незвичайну дівчину й дуже полюбили її. Почали її кликати й до приватних домів — лікарі, старшини, урядовці.

*

Лікар із дружиною скінчили саме обід. „Блакитні Очі” зїла в кухні, що їй дали, і взялася змивати посуд. Коли скінчила, дружина лікаря покликала її зробити лад у кімнатах. Лікар був з місцевих людей і жив іще сяк-так, по-людськи: меблі, квіти, піяніно...

Дівчина витерла порох довкола й підійшла до піяніна. Ледви її пальці торкнулися полірованого дерева, як по її тілі пробіг якийсь болючий струм. Спинилася і схопилася за груди.

— Що з тобою, Ніно? — спиталася лікарева.

— Нічого.

— Але ж ти зблідла.

„Блакитні Очі” провела рукою по чолі й тихо прошепотіла:

— Може пані дозволять мені доторкнутися клявішів? Я хотіла б почути звуки...

Дружина лікаря поблажливо усміхнулася.

— Але ж доторкайся, — сказала і з зацікавленням подивилася на дивну дівчину.

„Блакитні Очі” натиснула кілька клявішів, і знову дріж пробігла по її тілі. Не стямилася, як уже сиділа за піяніном, і по кімнаті полилися чудові звуки --- вийнятки із творів найкращих європейських композитів.

Та нараз дівчина стямилася. Зойкнули струни. Стукнуло віко. Бліде личко сховалося в долонях. Пле-

чки почали здригатися. „Блакитні Очі” нестримно плакала.

Тут підбігла до неї лікарева, пригорнула її до себе, дала їй напитися води, посадила біля себе на канapé й засипала її питаннями:

— Хто ти, дитино? Звідки? Каж. Чого ж ти мовчиш? Може, потребуєш допоміж?

Дівчина перелякалася. Блакитні очі розширилися:

— Вибачте, — сказала, схопила руку лікаревої, поцілувала й почала просити: — Не кажіть, будь ласка, нікому. Навіть панові лікареві. Я дуже вас прошу, не кажіть. Ніхто, ніхто не повинен знати...

І знову в її очах блиснули сльози.

— Чому, дитино? — пробувала питатися лікарева. — Чому ніхто не повинен знати?

— Це таємниця... велика таємниця... прошу вас... дайте мені слово, що нікому не скажете.

— Добре, дитино! І чоловікові навіть не скажу.

Дівчина знову поцілувала її в руку і сказала:

— Я вже піду.

— Може залишишся в нас?

— Не можу.

— А прийдеш іще?

Завагалася.

— Може, прийду.

Лікарева обняла її.

— Може, тобі чого треба? Ти так бідно одягнена.

— Дякую. Мені нічого не треба... — відповіла і спинилася. — Одне хотіла б знати: чи втримається наше військо? Чи не прийдуть сюди большевики?...

— Чоловік каже, що погано. Надії небагато...

„Блакитні Очі” швидко вибігла на вулицю.

*

Серпень проходив тривожно.

Лесь пильно вчився, щоб здати іспит до вищої

початкової школи в Винниці та як-найчастіше там бачитися з „Блакитними Очима”. За тяжко було відриватися від господарства й книжок і бігати до міста.

Нестямилася, як уже сиділа за піаніном, і по кімнаті полилися чудові звуки — вишнютки із творів найкращих європейських компоністів (ст. 23).

А найгірше, що майже ніколи не доводилося йому зустрінутися з нею в ті дні, коли вона його до себе не кликала.

Де вона тоді була й що робила — це було для

нього таємницею. Хотів довідатися від Патики й Картопляного Носа, та вони порадили йому не допитуватися. Від того всього йому робилося у грудях пусто, тяжко й боляче. Не думати про „Блакитні Очі”, не бігати до Винниці, щоб її побачити — це було все-одно, що не жити... То чи не краще раз кинути й піти в повстанці? Та враз перед ним виринали всі ті бідні, недужі, нещасні, для яких вона так турбувалася. Як вона тішилася, коли він принесе було з села хліба, муки, каші, чи картоплі? І як приємно було лазити по хатах і випрошувати для нещасливих то цього, то того, а потім — нести до тих хат у Винниці, які вона вкаже, або до шпиталю, де число недужих на тиф галичан що-раз збільшувалося! Хибá можна було від усього цього відмовитись...

По селах кінчали жнива. І видко було, що поспішають, як перед громом, чи перед хуртовиною. Бо хто його знає, що буде завтра?

Лесеві бувало соромно на селі, коли всі працювали, а він... Та як згадав Винницю, коли стали йому перед очима тисячі недужих на тиф, голодні, що не мають хліба, діти, що не бачать ні молока, ні масла, коли виринала перед його очима „Блакитні Очі”, він переборював себе і з тим більшою енергією забирався до науки. Бувало, що й цілий тиждень не бував у Винниці.

Одного дня сусідчина дівчина, що їздила з батьком на базар, передала йому картку:

„Шматок Хліба” в неділю після собору⁶⁾ біля човнів”.

Ледви дочекався неділі. Передчував, що вона має сказати йому щось дуже важне. Хвилювався від самого ранку. В девятій годині був уже в Винниці. Місто неначе трохи змінилося. Був більший рух і неспокій.

Біля Народнього Дому підбіг до нього Картопля з цілою пачкою „Шлях”.

— На́, — сунув йому в руку один примірник.

— Що чути?

Картопля махнув рукою:

— Погано, але тут, — показав пальцем на „Шлях”,
— мусить бути бадьоро...

— Невже відступають?

— Так. А з „нею” бачився?

— Ні. З того часу не був тут.

— Нічого. Як буде треба, покличе. А „Шлях” іде добре. Заробляємо. Вона знаходить нам і іншу роботу. Ну, бувай!

І побіг далі, вигукуючи:

— Шлях! Шлях! Наші розбили червоний відділ. Денікінці спинилися. В Києві повстання!

Лесь іспинився на мості. Краєвид мінявся. Зелень потемніла. Між нею виблискувала в далечині — золотиста стерня. Відчувалося, що зближається осінь, хоча сонце припікало ще доволі сильно. З городів до нього сміялися соняшники.

Лесь пішов до собору. Людей було дуже багато. Настрій поважний. Скінчилася Служба Божа. Всі почали розходитися додому. Лесь пішов просто на Кумбари. Зійшов по сходах униз, підійшов до того місця, до стояли човни, й сів на лавочці.

„Блакитних Очей” не було.

Час тягнувся, як біль зубів. Лесь сидів сумний, задуманий.

Зза куців вийшла дівчина й почала поволі сходити по широких кам'яних східцях.

Лесь не чув. Вона підійшла до самої лавки й обійшла її збоку. Тоді Лесь її побачив, підвівся й почервонів.

— Про що так думав? — подивилася на нього допитливо.

Лесь іще більше збентежився.

— Ну, добре, не кажи, — усміхнулася й весело забалакала: — Ти знаєш, чого мені захотілося? Поїхати човном. Ти вмієш веслувати?

— Вмію.

— То ходім! — схопила його за руку.

Збігли на самий беріг. Вона вибрала невеличкий човен і скочила в нього. За нею ввійшов Лесь. Дозорець відіпхнув їх від берега. Попливли Богом униз.

Якийсь час пливли мовчки, прислуховуючись до того, що діється в душі.

Нарешті „Блакитні Очі”, ніжно дивлячись на розрумяного Леся, забалакала:

— Я викликала тебе навмисне, щоб попливати човном. Мое серце чує, що це остання наша прогулянка...

Вона перелякалася своїх слів і додала:

— Цього року...

Лесь працював руками, й його вуха пильно ловили кожне її слово.

— Я вас усіх люблю, — казала вона, — хоч і знаю, що не всі ви однакові. Ти з села, й ти мені найближчий...

Її голос затремтів, слова ввірвалися. В Леся мліли руки.

— Здаєш іспит? — змінила раптом розмову.

— Здаю.

— Я вірю, що будеш у Винниці. Тимто й хотіла з тобою побалакати. Я маю відомости, що погано. Нас чекають тяжкі дні. Міські хлопці добрі, але непостійні. Ти будеш моїм найближчим, братом, будеш знати мої таємниці й мені помагатимеш. Але ці таємниці мушиш берегти, хочби довелося тобі навіть за них постраждати. Розумієш?

— Розумію.

— Даєш слово?

— Даю.

— Отже знай: наші на фронті ледви чи втримаються. Можливо, що Винницю займуть денікінці, а потім і большевики. Мої відомости певні. Коли б це сталося, нам працювати було б дуже важко. А проте ми мусимо помагати нещасним. Правда?

Лесь кивнув головою.

Вона пильно поглянула на нього й сказала твердо:

— Я даю тобі нове доручення — скуповувати по крамницях, у кравців і взагалі де лише можна, царські офіцерські гудзики, погоні⁷), кокарди на шапках і таке инше!

Лесь широко розкрив очі й вигукнув:

— Золоті погоні, гудзики, кокарди? Ми це маємо скуповувати? Ми, українці?

— Еге.

— Пощо нам це дрантя?

— Зрозумієш потім. Дав слово слухатися, а тут...

Лесь похнюпився. Весла міцно вдарили по прозорій воді.

Дівчина усміхнулася до хлопця й весело забалакала про красу околиці.

Коли вернулися на пристань і вийшли з човна, вона спиталася:

— Дати тобі грошей на купівлю?

— Не треба, я маю.

*

Становище було непевне, український уряд переселився до Кам'янця. Над Винницею збиралися хмари.

А проте життя текло, бо мусіло текти. Команда УГА залишалася, на кожному кроці видно було галицьких вояків у їх прикметних одностроях. В місько-

му театрі виступав галицький театр. А у шпиталі число недужих раз-у-раз більшало. У вересні число недужих на тиф доходило до двох тисяч. Не було вже місця й на підлогах. Вмерлих уже не відвозили на загальний цвинтар, а ховали недалеко касарень.

„Блакитні Очі” перестали допускати до шпиталю й касарень, щоб часом не заразилася.

Поволі наступали на місто денікінці. Вістки про ці події ще більше хвилювали Винницю. Науку по школах усе відкладали. Лесь нетерплячився й раз-у-раз прибігав до Винниці, щоб довідатися про день іспитів. Хвилювало його й те, що „Блакитні Очі” була тепер іще більш таємнича. Але ж він бачив, що вона не перестає працювати: наказувала що раз нові збірки споживчих виробів, полотна, білизни, старого одягу. Та збірки ці давали тепер небагато. Селяни почали відтягатися, а згодом ставитись і вороже: хтось пускав по селах погані чутки про галичан.

Зустрінувся з „Блакитними Очима” випадково.

— Добре, що прийшов. Ходім.

Звернули у брудну бокову вуличку. Старенька дерев'яна хатка. Ввійшли в вогкі сіни. Дівчина відчинила двері. Вдарило на них задухою. Старенька жінка, побачивши дівчину, втішилася.

— Що ж у вас?

Стара покивала головою:

— Вже занедужали й Петрусь і Катруся.

Лесь побачив трое недужих: на ліжку лежав старший чоловік, на тапчані — дівчина, на лавці, біля грубки — хлопець літ яких вісімнадцять.

— Це „Голод”, — шепнула Лесеві „Блакитні Очі”.

Лесь іздрігнувся.

„Блакитні Очі” розпоряджалася тут, як у своїй хаті. За щось питалася жінку, давала їй пояснення, виныла щось із паперця і сказала жінці дати хлопцеві,

понамочувала в воді рушники й повкладала недужим на голови.

— Нічого, витримають, — потішала стару, заглядаючи недужим у вічі.

Петрусь пізнав її і всміхнувся:

— Голова тріщить.

Дівчина поставила біля нього миску з водою й по-материному сказала:

— Як зможеш, то сам собі прикладай рушник на голову, мама вже ледви ходить.

— Маєте там дещо, — вказала старій на принесений вузлик, — а тут трохи грошей.

— Хай вам Бог віддячить, — затремтіли старечі уста, — ви наш янгол небесний.

— Ти маєш заопікуватися цією родиною, — звернулася дівчина до Леся; — чи харчів їм буде треба, чи до лікаря. А тепер ходім. Я ще загляну до вас, — кинула жінці, — коли саме, не знаю, бо маю ще багато хат. — Ходім!

Вийшли. Лесь набрав повні груди свіжого повітря.

— Бачив?

— Жах, — вирвалося з його уст.

— Жах. Попроси в батьків трохи муки, картоплі, масла і приноси, кілька можеш, молока. Стара вже ледви ходить. А найгірше з білизнами. Завтра мушу дещо їм випрати.

Приклала долоню до гарячого чола, й якимось нерішуче промовила:

— Ми мусимо бути готовими на все. „Голод“ здається, не витримає. Має слабе серце, а камфори не можу дістати. Тимто прошу тебе, подбай сьогодні за дошки на труну... так, на всякий випадок... Як що до чого, якимось та змайструємо...

Поглянула на хлопця: він був блідий, приголомшений і цілий трусився.

— Ти йдеш додому? То я тебе проведу за місто. Повітря, рух і ніжні слова „Блакитних Очей” по-волі Леся отверезили.

— І ти можеш так на все це дивитися? — здивувався.

— Звикнеш і ти. Автім, сьогодні — вони, а завтра — може й ми... — і усміхнулася до нього. — Ти не лякайся. Не таке воно страшне, як тобі здається. Я бачила й бачу що-дня гірше... Ех, уже осінь: листя жовкне, небо як та сталь, поля чорніють...

Вийшли в поле.

— А тепер дай — ... я поцілую тебе й повернуся.

Леся не встиг усвідомити ще собі, що вона сказала, як її уста доторкнулися його чола, й її рука міцно стиснула його руку.

— Ну, будь здоровий і бадьорий. Я не люблю кислих і похнюплених. Завтра побачимось.

Відвернулася й побігла.

*

Другого дня вранці Леся побачив біля старенького дому, де він був учора, „Блакитні Очі”, Патику, Картоплю та ще кілька хлопців та дівчат. Неначе всі чекали його. „Вона”, не здоровкаючися з ним, як-стій поспиталася:

— Як дошки?

— Є. Або що?

— Вмер. Вертайся зараз і привези. Йде з тобою він, — і вказала на Патику. — Тільки мерщій! — і відвернулася до інших: — ви два на цвинтар копати могилу. Ви, дівчата, — сплести з зелені вінки. Ти, — звернулася до найстаршої дівчини, — допоможеш старій, та дивись, не заразися. А я піду до священника. Зі мною підеш ти, — вказала на незнайомого хлопця, — принесемо хрест і свічки.

За дві години Лесь, Патик і Картопля під кермою якогось не дуже тверезого майстра робили труну для свого нещасного товариша Голода. А другого дня всі проводили його тлінні останки до свіжої могили. Самі несли хрест, хоругви й вінок; самі помагали співати, самі насипали могилку.

„Блакитні Очі” весь час підтримувала прибиту горем матір. Старша дівчина залишилася в хаті й міняла недужим холодні обклади.

Лесь вертався додому приголомшений. Але на душі в нього чомусь було дивно легко і спокійно.

*

Наука в школах почалася в жовтні.

Лесь здав іспис до четвертої кляси. Не міг стямитися від радості. Радів учитель, раділи батьки.

Батько відвіз сина до Винниці, найшов помешкання, залишив харчів і грошей на книжки, наказав Лесеві, щоб добре вчився, й поїхав додому.

Лесь був на десятому небі. Кімнатка, правда, не більша за комірку, — господар, бідний столяр, не дуже привітливий, жінка його нездужає, але ж зате він — у Винниці.

Яке було його здивовання, коли вранці, ввійшовши в довжений коридор вищої початкової школи на Замості, побачив Патику. Мало не вигукнув від несподіванки. Та Патик встиг прикласти палець до уст і стримати його від зайвих слів. Він підійшов до Леся, взяв за руку й шепнув:

— Ти в четвертій? Я теж. Займи місце, поклади книжки — вийдемо.

Увів Леся до кляси, познайомив із учнями й ученицями, вказав йому місце біля себе, а сам вийшов. Побалакавши трохи з новими товаришами, Лесь вийшов надвір. Тут чекав на нього Патик. Відійшли трохи

від дому, й Патик почав його навчати, щоб часом не пробалакався, що він тут не Патик, а Іван Мостовий, та щоб узагалі тримав язик за зубами, бо тут напевно є й большевики й денікінці; та ще, щоб удавав, що з ним не дуже знайомий. Після того — відіслав Леся до кляси, а сам залишився й пильно почав дивитися туди, звідкіля надходили хлопці й дівчата. Нарешті побачив того, кого чекав: був це малий, грубенький — Картопля. Моргнув йому. Картопля підійшов.

— „Шматок Хліба” в четвертій, живе в столяра Скриньки. Як побачиш „її”, скажи.

— Гаразд! — і побіг.

Надійшла дівчина з кошиком. Підійшов і, немов жартуючи, забалакав:

— Продаєш, чи купуєш?

— Іду на базар.

— „Вона” чекає тебе в четвертій біля церкви.

— Гаразд.

Почувся дзвінок. Патик побіг. Зібралися в салі. Прийшов інспектор⁸⁾ і всі вчителі. Законовчитель⁹⁾ правив молебінь, і сказав коротке слово. Довшу промову виголосив інспектор і закінчив бажанням успішної науки.

Учні порозходилися по своїх клясах.

Лесь сів біля Патики, який удавав, що новий учень мало його цікавить. Інші учні пильно придивлялися до новика. А особливо учениці. Одна з них, смаглява Комківна, раз-у-раз споглядала на нього, залицяючись.

— Бережися її, — непомітно шепнув йому Патик; це — большевичка. А та ось русява, паняночка в першій лавці — денікінка. Про інших довідаєшся потім.

Лесь був здивований. Йому і в голову не приходило, що у своїй, українській школі він може бути оточений ворогами.

Патик був якийсь дивний. Вже кілька разів від-

повів йому досить різко й невічливо. А в великій перерві навіть ізчинив з ним сварку. Лесь хнюпився й відвертався від Патика. А хлопці й дівчата ледви помітно підсміхувалися.

— Ти з ним не товаришуй, — шепнула йому в перерві русява Кримська; — він зовсім неінтелігентний, страшенно невихований.

— І розбишака, — додала пошепки смаглява Комківна.

— Я бачу, — відповів також пошепки Лесь. — Дуже мені не подобається.

— Я навмисне сварився з тобою, — сказав йому Патик на лекції.

— Розумію.

*

— Чи „Ніна” твоє справжнє ім'я? — спитався несподівано Лесь, зустрінувшись з „Блакитними Очіма” в умовленому місці на вул. Петра Могили.

Очі дівчини спалахнули.

— Кільки разів я тобі маю казати, щоб не питався ні про мене, ні про інших з нашого гуртка?

— Ніночко!...

Вона не дала йому докінчити.

— Коли ви не будете виконувати моїх розпоряджень, я з Винниці втечу.

Лесь сумно спустив голову.

— Ти знаєш, що я тебе...

Вона знову перервала його слова:

— Ну, нехай. А проте... ти не повинен питатися... Це моя таємниця... Колись, може, скажу. Тепер не можна, небезпечно. Вам усім загрожує...

Вона хвилювалася вперше. Ніколи ще такою сумною та збентеженою Лесь її не бачив. Стояв перед нею безрадний.

Та Ніна вмить змінилася, блиснули очі. Всміхнулася. Поправила хустку на голові, подивилася на свої подерті полотняні пантофлики, і поклала йому руку на плече.

— Будь твердий, почуттям не піддавайся. Нас чекає багато праці, небезпек і горя...

— Хиба справді так погано?

— Погано. Денікінці Дієву Армію УНР відсунули й посуваються в напрямі Винниці. Галицька Армія, щоб захистити нас, переходить у наступ.

— Звідки ти все це знаєш? — не стримався.

— Ти знову? Кажу тобі це тому, що мусимо готувитися на зиму. Сьогодні щойно 20. жовтня, а вже так холодно.

Зригнулася: на ній був подарований одною панною коротенький літній каптаничок, увесь у латах.

— В військовому складі є багато доброго сукна на вояцькі онучі, а на стації — цукру. Мусимо це все дістати.

Лесеві знову хотілося спитатися, звідки вона все це знає, але в час іще стримався.

— Побалакай із Патином. Нехай рознюхає. Але без мене нічого не робити й мовчати. Коли скажу тобі, підеш до інспектора, краще до його помешкання, виясниш, що учні голі, й попросиш написати папір, щоб цього онучного сукна дали на одяг. Щодо цукру, то ще не знаю, як це ми зробимо. Свого часу скажу. А тепер — „Шлях” продаєш? Заробив що?

— Так, гроші передав Картоплі.

— А погони?

— Накупив уже немало. Інші теж купують.

— А родина Голода?

— Виздоровлюють. Мають що-дня молоко, хліб, картоплю. Дістали й сала.

— А школярі?

— Майже що-дня наші дівчата заносять до початкових шкіл трохи хліба, иноді й сала. Кажемо, щоб роздавали тільки найбільшим.

— Гаразд. А не питаються, звідки все це?

— Питаються. Дівчата кажуть, що якісь невідомі пані жертвують.

— Треба мінятися, нехай не ходять завжди ті самі. А як у вашій школі?

— Русські¹⁰⁾ задирають носа, большевики мовчать.

— Так скрізь, — додала. — Зустрінемося 25. біля Народного Дому в тій самій годині. Будь обережний.

Стиснула йому руку й побігла, щоб трохи завітати та встигнути на час до лікаревої, що просила її зайти. Як звичайно, помила посуд, пообідала й увійшла до кімнат зробити лад. Лікар був іще дома. Відповів їй на привітання ввічливіше, ніж звичайно й подивився на неї якось особливо. А коли дружина на хвилину вийшла до кухні, звернувся пошепки:

— Ніночко, заграйте!

Почервоніла, прикусила губи, кинула шматинку, вийшла до кухні, швидко одягаючись, говорила:

— Я не сподівалася. Йду.

Лікарева увійшла до кімнати й накинулась на чоловіка:

— Ти їй сказав? Не витримав? Як тобі не сором? Навіть не попрощалася...

Лікар штучно засміявся:

— Яке нещастя! Автім, може це яка шпигунка. Треба б було арештувати та випитати. Ввесь час крутиться коло військових.

— Бога не боїшся, — вигукнула, — це бідна дівчина, пережила якесь горе...

— Може тільки замилує очі. Все буває.

І щоб не чути, що говоритиме жінка, сів за піяніно й почав грати.

А за той час „Блакитні Очі” швидко йшла без мети, аби йти. В голові її стукало важким молотком, до болю, до памороки:

„Що я наробила? Сама себе зрадила. Лікар напевно оповість старшинам. Почнуть стежити. Пропаду я...”

*

Годину пізніше вертався Лесь із відвідин родини небіжчика Голода й думав про „Блакитні Очі”:

„Звідки вона все знає? І чому все ховає? Все в неї таємниця? Може, вона не наша? Може?...”

Та дальше слово не могло пройти крізь його уста. У грудях заболіло. Він ледви віддихав.

„Ні, ні! Це не можливе, вона наша, вона добра”.

Увесь вечір думав про Ніну й боровся з собою. Голова боліла. Охота до праці щезла. Вийшов на двір.

Падав дощ. Дув пронизливий вітер. В місті блідо світили ліхтарні. Хотілося втекти на село, до теплої батькової хати, під ніжне крило матері.

— Чого ти мокнеш? — почув різкий голос столяра, що вертався з міста, заплітаючи ногами.

*

25. жовтня Лесь чекав на „Блакитні Очі” біля Народнього Дому на Замості.

Чекав пів години, годину, дві — дівчини не було. Різні думки снувалися по голові: чи не втекла, чи не хвора. Помогти б, але як, де її шукати. Лесь довше чекати не міг. Пішов, куди очі повели.

— Тсс! — почув біля себе. Спинився. Підійшов Картопля.

— Де „вона”? — схопив його за руку.

— А тобі що. Сказано: не розпитувати, й годі.

— Але „вона” є? Не втекла?

Картопля здивувався:

— Ти що, з глузду зїхав? Чого їй утікати? Куди?

— Мала тут бути...

— Значить — не могла. А ти не дурій. Є важніші справи. Ходім.

І повів Леся на пусту дорогу за Народній Дім. Тут було цілком темно й безлюдно.

— Слухай і мовчи. Казала передати тобі: галичани збираються виїжджати. Про них розповідають усякі погані чутки. Приховані большевики і всяке шумовиння розпаношується...

— Ря-туй-те! — почувся нараз недалеко розпучливий крик. — Ограбили... Голову розбили...

— Пишіть „пропало” і швидче тікайте, щоб і сорочки не зняли, — спокійно сказав Картопля, й пустився з Лесем до міста.

Зайшли до редакції „Шляху”. Спиталися, чи часопис вийде.

— Приходіть раніше. Вже друкується. Число цікаве. Заробите.

Дійшли до кінця Миколаївської вулиці. Була вже година восьма. Дув холодний вітер. Усе, що жило, ховалося в мовчазних домах, як перед бурею.

Враз із бокової вулички вийшла швидким кроком „Блакитні Очі”.

— „Вона”, — вирвалося з Лесевих уст.

Картопля сіпнув його за рукав.

— Мовчи. „Вона” нас бачила. Коли не підійшла, значить — не треба.

Йшли мовчки. На мості Лесь іспинився й глянув униз на ріку. Бог був хмурий, але чорний. Кумбари тонули у мряці й темряві.

Знову почувся десь крик і лемент.

— Наволоч! — вилаявся Картопля. — Знову когось бють або грабують. Ех, часи настали!

На другому мості Картопля раптом зупинився й озирнувся. Довкола ні душі.

— Слухай, — забалакав Картопля штучно-поважним голосом: — ти не того?... Не закохався в ній?... Щось мені здається...

— Я? — збентежився Лесь. — Я... я... й не думав.

— Дивись! А то кости поламаю! Я кажу це не тому, що... ну... того... А для добра справи. Бо вже годі витримати. Позакохувалися, і спокою „їй” не дають. Такий час, а вони кохаються! Немов які білогвардійці¹⁰). Хочеш бути козаком — за баби забудь. Чуєш? Якби ти мені в „ній” закохався, далєбі, власними руками застрелив би!

Лесь приголомшило. Кулаки в нього стиснулись у залізні брили. Як свисне того грубасика, то ногами накриється... Та нараз йому згадалися „Блакитні Очі”, бідні, недужі, нещасні, — і йому стало соромно самого себе. Винниця не сьогодні-завтра може перейти в ворожі руки. Життя може стати жахом, пеклом, а він думає про... про...

— Кохайся собі сам кілька влізе! — байдуже промовив. — А я не з таких. Я жінок ненавиджу. А що з „нею” зустрічаюся, то для добра народу. А ти дурний і все.

— Ну, ну, дивись!

*

Якось підчас перерви Лесь побачив коло школи „Блакитні Очі”. Зрозумів, що якась важна і спішна справа. Вибіг до неї на вулицю. Мовчки подала йому руку й відійшла кілька кроків.

— Ти не можеш звільнитися від науки?

— Можу, почекай.

Побіг до школи й за хвилину вернувся. Вона озир-

нулася. Проходили різні люди. Звернула за ріг у на-
прямі складу горілки.

— Слухай. Денікінці відкинули обидві наші армії — Дієву й Галицьку. Справа програна. Вивозять „Українбанк“, „Союз-Банк“ і інші установи. Місцевих денікінців змобілізують, бо на „Добрармію“¹¹⁾ наседають большевики, і вже починають скуповувати золоті погони та інші цяцьки. Ти підеш зараз до міста й умовишся з якоюсь поважнішою крамницею, що можеш їй доставляти крам що-дня. Ціни не кажи. Будемо визначати ціну залежно від попиту. Цю справу я доручаю тобі.

— Гаразд.

— А тепер друга справа. Завтра мусиш дістати папір від інспектора на онучне сукно для всіх учнів і вчителів, але треба видерти бодай сто аршинів¹²⁾ більше, для наших бідаків.

— Не дадуть більше, — безрадно заявив Лесь.

Дівчина зморщила чоло.

— А голова від чого? Наші бідні мусять дістати. А як, — не моя річ. Автім, треба мати запас на всякий випадок.

Лесь уже не перечив.

— А тепер побіжиш у всі школи й скажеш „нашим“, щоб такі самі листи подіставали від своїх інспекторів, щоб конче вирвали якийсь лишок для нашого гуртка. Тільки роби обережно.

Подивилася на нього своїми блакитними очима, і в Леся відразу де не взявся приплив сміливості й енергії. Дівчина це помітила.

— Я вірю, що ти виконаєш усе як-найкраще. Але це ще не все. Завтра до школи не підете. В восьмій годині бути біля двірця. Я там буду з фірою. Вирвемо трохи цукру. Хоч кілька мішків.

— Але ж він у військових вагонах, — сказав Лесь. Поклепала його по плечі.

— Все вже зроблено. Знайомий четар обіцяв...

Вийшли на пусту дорогу, що вела до вязниці.

— Вертаємось, — почув, — і до роботи!

— Ніночко... — почав Лесь і голос його ввір-
вався: — я хотів тебе просити сказати мені більше про
події на фронті. Ти так добре про все знаєш...

Накрапував листопадовий пронизливий дощ. Ві-
тер проникав до самих костей. „Блакитні Очі” трем-
тіла від холоду, але не відмовилася дещо оповісти.

— Цими днями має відбутися спільна нарада го-
ловного отамана Петлюри й диктатора Петрушевича,
але чи відбудеться, невідомо. Галицькі старшини одні
проти об'єднання з денікінцями, другі за і то головно,
щоб урятувати тисячі недужих на тиф, яких вивезти
неможливо. Місцеві „руські” завтра розклеють фаль-
шиву обяву, що галицьке військо вже перейшло до Де-
нікіна. Мета — викликати в місті заколот і остаточно
пересварити нас із галичанами. Але ми повинні усві-
домлювати населення, що тут нічого такого надзви-
чайного немає, що тут важна справа зберегти людське
життя і збройні частини, які потім можна буде вико-
ристати для української справи. В противному разі
денікінці всіх роззброїли б, і військо перестало б існу-
вати. Розумієш? Отже за всі ті жертви, які понесли
галичани для України, ми повинні їх любити, оборо-
няти від людської злоби, а недужих рятувати від смер-
ти. Тимто нам потрібні і гроші, й сукно, й цукор. Мо-
же хоч декого врятуємо від голоду й могили.

— А большевики?

— Напевно тут будуть, — сказала зо сумом, і го-
лова її похилилася.

Лесь завважив, що вона здригнулася.

— А тепер іди, — сказала тихо і стиснула йому

руку. Відчув, що не так, як завжди, а якось особливо сердешно й приязно.

Швидким кроком пішов до міста. Пощастило легко й швидко передати членам гуртка розпорядки „Блакитних Очей”.

По дорозі зайшов до найбільшої майстерні шапок і запропонував постачати погони, гудзики й інші речі, кілько буде потреба. Власник майстерні і крамниці, передбачаючи добрий заробіток, дуже зрадів і обіцяв платити готівкою й такими грішми, якими Лесь захоче: гривнями, „керенками” чи „лопатками”¹²).

Вийшов на вулицю.

На хіднику побачив юрбу. Підійшов. Якийсь чоловік у шкіряній куртці голосно вигукував:

— Галичани зрадили. Продали нас білогвардійцям, а тепер тікають звідси, відкривають дорогу більшевикам.

Лесь затремтів. Пізнав шофера авто-панцирного дивізіону. Сам не знаючи, як це сталося, голосно вигукнув:

— Це неправда, брехня! Не слухайте його!

Шофер скипів і вихопив револьвер. Юрба замерла. На щастя, підійшов галицький старшина, який змусив шофера замовкнути й відійти.

Тимчасом Лесь висунувся з юрби й побіг на Замостя. Звільнив кроки щойно на мості. Ноги підкошувалися. Уста тремтіли. Довго не міг заспокоїтися. Йому дуже хотілось побачитися з „Блакитними Очіма”, оповісти їй про подію, почути її тепле слово. Та де було її шукати...

*

Поволі Лесь навчився панувати над собою; жартувати і сміятися тоді, коли в грудях кипіло. Його здорове, рум'яне обличчя завжди було спокійне, особливо, коли його оточували школярі, все-одно — хлопці, чи

дівчата. А добре розвинені плечі й міцні кулаки викликали в перших — пошану, у других — захоплення. Навіть русява Кримська хоч і вдавала паняночку, уділяла йому більше ніжних поглядів, ніж іншим хлопцям. Якось перед лекціями сама зачепила його на салі.

— Знаєш, мені шкода тебе...

— О-о-о? Що за ласка? А може закохалася в мені?

Хлопці засміялися, та Кримська не збентежилася.

— А знаєш, чому шкода? Тому, що ти „щирий”¹³). Ти, певне, не знаєш ще, що вчора приїхав полковник Самборський, а командантом міста є капітан Сапунов?

— А чого він сапає? — із смішною міною спитався Лесь. — Може так тікав від большевиків або повстанців?

Юрба зареготалась, та Кримська спокійно говорила далі:

— Начальником повіту призначений князь Святополк-Мірський. Розумієш? Князь. Винниця знову бачить офіцерів із золотими погонами. Як лялечки! Тепер напевно будемо вчитися в нашій школі по російськи.

— То чого ж тобі шкода?

— Шкода мені, що тебе можуть... Ну, знаєш, що роблять із такими... А ти хлопець добрий.

— Може мені перейти до білогвардійців і... сапати?

— Всі розумні так і роблять. Ось галичани — культурні, європейці, і вже перейшли. А ви!...

Призирлива усмішка перекинула її обличчя.

— Ти не знаєш, певне, й того, що вашого редактора „Шляху” полковник Самборський уже потягнув сьогодні... Ха-ха-ха!...

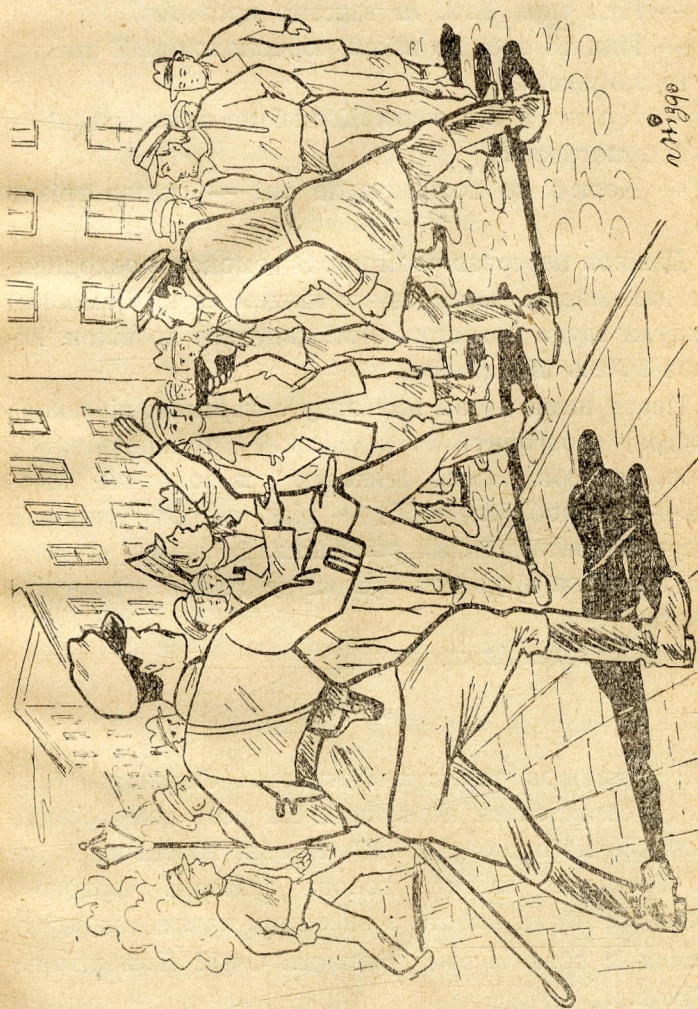
По обличчі зібраних пройшла тінь. Посипалися запитання:

— Арештували? За що? Де він? У в'язниці?

— Ще не арештували, але можуть...

Тоді відізався Лесь:

— Сьогодні він тягне інших, а завтра потягнуть

М. М. М.

Шофер скипів і вихопив револьвер. На щастя надійшов галицький старшина, який змусив шофера замовкнути й відійти (ст. 43).

його. Не радив би я тобі займатися тут агітацією. Зрозуміла? Не шкодить оглядатися на задні колеса.

Відвернувся й відійшов. Його дігнала Комківна й, заглядаючи в вічі, шепнула:

— Ти добре їй сказав. Ми тебе шануємо...

— Хто це ми?

— Ну... ми... Та ж ти таксамо пролетар...

— Йди ти собі до всіх... чортополохів! Я політикою не займаюся.

— Ну, ну, я все знаю. Коли б не пожалкував! — кинула з погрозою.

— Коли б не пожалкувала ти! — сказав грізно Лесь.

Дзвінок перервав розмову. З гомоном розходилися всі по клясах. Перед самим кінцем науки Замостям струхнули звуки оркестри. Учні кинулися до вікон. Підійшов і Лесь із Патиком.

Перед ними давно вже забута картина: військова оркестра, розгорнутий російський триколіровий¹⁴) прапор, офіцери в сивих шинелях¹⁵) із золотими погонами — і різнобарвна юрба — різні царські урядовці, офіцери на вису́женіні, робітники, їх жінки та діти. Похід пройшов під звуки музики до двірця й вернувся до міста.

Остання лекція пропала.

*

Лесь вийшов разом із Патиком. Спинилися біля воріт і розглядалися по вулиці. На розі дому стояла дівчина. Личко подібне до „її”, та одяг зовсім незнайомий: селянська свитка, голова завязана червоною хусткою, на ногах чоботи з високими халявками, в руці кошик із лози. Невже „Блакитні Очі”? Лесь щтовхнув Патика.

— Придивися до тої дівчини на розі.

— „Вона”, — моргнув Патик.

Рушили з місця. Дівчина підвела один палець. Пантик спинився, Лесь пішов уперек вулиці. Дівчина ввійшла в бокову вуличку. Лесь дігнав її.

— Знаєш, що в Винниці денікінці? — запитала.

— Знаю.

— Треба нам сьогодні зібратися. Є важні справи.

— А хто?

„Блакитні Очі” задумалася.

— Хотіла б іще раз з усіма вами побалакати... Та ні... Це неможливе. Нема де зібратися.

Помовчала, а потім запитала:

— А чи дасте собі раду, як мене не буде?...

— На зборах?

— Ні, взагалі, в Винниці...

Лесь відчув, як у його грудях шарпнулося серце.

— Хіба ти... виїжджаєш?...

— Ні... але все може статися... А знаєш, ходім зо мною.

Обоє відвідали родину Голода. Занесли харчі, що були в кошику, одній бідній вдові. Заглянули на хвилинку до безробітного урядовця й залишили його жінці трохи полотна.

Лесь бачив, що Ніну скрізь вітають, як доброго янгола.

Йшли далекою пустою вулицею. Лесь узяв її під руку, бо було темно й болото. „Блакитні Очі” заховалася не так, як завжди — якимось дивно неспокійно й нерівно.

— Слухай, — сказала. — Денікінці везуть до нас із Одеси підроблені гроші. Щоб збільшити наш фонд, можна буде трохи виміняти на них частину наших грошей, бо ці підуть дешевіше. Побалакай про це з Картоплею. Маємо п'ять мішків цукру. Треба його сховати. Ти забереш до батьків два мішки, але попередиш тата, що мусить видавати його частинами на кожну нашу

зимогу. По одному мішку роздаси до Патики, Картоплі й тої нової дівчини Зірки, що недавно пристала до нас. Але треба сховати в них так, щоб навіть їх близькі не знали. Таксамо зробиш із сукном. Половину завезеш до батьків, а половину залишиш у Картоплі й Патики. А як би... зо мною що сталося, кермувати будеш ти. Завтра накажу всім...

Її голос затремтів і ввірвався:

— І по що ти таке говориш? — заспокоював її Лесь. — Нічого не станеться, все буде гаразд...

Десь у другому кінці міста почувся лемент, стріл, крики.

Знову певне грабіжницький „набіг”, — занепокоїлася, — йди вже додому, небезпечно ходити так пізно. А я забіжу ще тут до знайомих. Там є недужий на тиф...

Лесь вертався додому прибитий якимсь чорним передчуттям.

*

Минуло два тижні.

Лесь виконав усі доручення „Блакитних Очей”: частину грошей виміняно, цукор і сукно поховано, усіх членів по одинці попереджено щодо можливих подій.

„Блакитні Очі” показувалася явно на вулиці щораз рідше. Навіть Лесеві незавжди щастило побачити її. А коли й зявиться йому несподівано в щораз іншому одязі, то лише на хвилинку. Міцно стисне йому руку, гляне в саму душу, поспитається про хлопців чи дівчат, дасть короткі розпорядки і знову щезне. А то ще не раз докине:

— Не сумуй, будь мужній!

Та такі слова тільки смутку йому завдавали.

Одного разу йшов Миколаївською і притупленим зором придивлявся до змін у Винниці: ось замість українських вивісок — уже російські; ось якісь пані

з триколіровими кокардами; ось сіро-блакитні шинелі й золоті погони, а ось хлопець продає російську газету на гарному білому папері, що його прислали для неї з Одеси, а поруч другий хлопець носить „Шлях” на як-найгіршому папері до пакування оселедців та іншого подібного краму...

Зайшов до адміністрації „Шляху”. Довідався, що часопис вийде завтра з запізненням, бо командант міста капітан Сапунов заборонив перекладати його урядові оповістки на українську мову, наказав український текст усунути, оповістки скласти по-російськи й часопис друкувати наново.

Про те, що редактора не арештували, а лише допитували кілька годин, він уже знав раніше. Бадьорій настрій у домівці часопису розвіяв сум і підняв сили. Вийшов на вулицю немов відродився. Вирішив іти додому й засісти за книжки.

Враз біля нього пройшло двох галицьких вояків, а між ними — молода жінка. Недалеко була ліхтарня. Світло сірою плямою впало на обличчя жінки. Лесь мимоволі станув. Він почув, що йому бракує повітря.

„Невже „Блакитні Очі”? Арештована? Що ж це таке?”

Поки отямився, вояки з дівчиною відійшли кільканацять кроків. Лесь подався за ними. Може він помилився? Може йому так лише видалося?

Вояки звернули в браму й, поки Лесь дійшов до неї, наче в ній утонули. Він вийшов на вулицю й почав ходити туди і назад. Відійти не міг — мусів дочекатися її, — переконатися на власні очі, що це справді „вона”, довідатися, що сталося.

— А може вона справді... підозріла?... — і його стиснуло в грудях.

— Ні, ні. Це неможливе...

За яку годину-дві з брами вийшла та сама молода жінка. Підійшов. Так, „Блакитні Очі”.

— Ти що тут робиш? — здивувалася.

— Бачив, що тебе повели й чекав...

Коли б не темрява ночі, він був би перелякався, — так вона зблідла.

— Ходім, — шепнула.

Не йшли, а бігли. Мовчки дійшли до Народнього Дому.

— Ти скажеш мені? — спитався Лесь небувало рішучим голосом. — Я мушу знати!

Вона звільнила трохи кроки й забалакала:

— Нічого такого не сталося. Запідозрили мене чомусь і затримали. Ну, але я їм доказала, що помилилися, й випустили. Більше не питайся.

— Так легко переконала їх?

— Ах, який ти недобрий, — сказала з болем. — Прийде час, і сама оповім. А тепер будь здоров.

Лесь довго не міг заснути.

— Якби любила, не скривала б...

*

Грудень повіяв хмарами, злими вітками і тривою. Наступали большевики.

Зорганізована в Винниці російська частина майже з самих колишніх офіцерів з гомоном виступила на фронт.

Незабаром прилетіли, як ті круки, чорні вісти, що большевики її розстрожили під Бердичевом, що червоні зайняли Київ; що Дієвої Армії майже вже немає, що старшини її просять прийняти їх до УГА; що буцім-то диктатор Петрушевич утік до Румунії; що вся надія на повстанців, з якими йдуть переговори через політичних діячів; що Галицька Армія відступає; що Добрармія розвалюється й т. д.

Винниця принишкла, скулилася і ждала нового страшного удару від большевиків.

Золоті погони пощезали. Полотна триколірових прапорів пішли на ганчірки, кокардки щезали в вогні. Як грім, пролунала вістка, що денікінці кидають Винницю в напрямі Одеси. 24. грудня виїхала начальна команда УГА. Залишився невеличкий відділ для охорони шпиталів, де догорали або виздоровлювали галицькі вояки.

На вулиці вилилося міське шумовиння. Розграбували запаси дров, магазини на двірці, крамниці, помешкання багачів, що втікали слідами денікінців.

Засніженою й забрудженою Миколаївською вулицею швидко йшла в одязі бідної служниці „Блакитні Очі”. Кидала оком на позачинювані крамниці, на поперелякуваних мирних громадян, підозрілих осіб, що їх повно було на кожному кроці. Спішила до одного з членів гуртка на передмістя Пятничани. Мусіла сама йти, бо не було кого післати. А справа була дуже важна: запаси дров розграбовано, й недужі у шпиталях замерзали. Треба було зорганізувати доставку дров із найближчого панського лісу. Кермувати цією акцією мав Каша з Пятничан, що добре знав ліс. Другого дня хлопці мали податися з саньми й сокирами до лісу й почати рубати та возити дрова, а властиво — помагати в цій роботі військовим, що з них більшість після тифу ледви трималася на ногах.

Полагодивши справу на Пятничанах, „Блакитні Очі” швидко верталася на Замостя. Йшла не через Кумбари, де можна було вскочити в лабеті різних розбишак, а тою самою Миколаївською вулицею. Від швидкої ходи їй стало гаряче, й вона трохи зсунула з чола хустинку. Починало сутеніти.

Враз по її тілі пробіг морозний струм: двоє чорних пронизливих очей глянули їй просто в обличчя й мало не вийшли з ям від сильного вражіння.

Вона здригнулася й побігла чим скорше.

„Де я їх бачила?“ — стукало в її голові, — „де я їх бачила?...

Згадала й ледви стримувала хвилювання грудей. Ноги мліли й підкошувалися.

— Пізнав... мабуть, пізнав, — усе стукало їй у голові.

Була вже біля Народнього Дому. Серце так билось, а ноги так мліли, що мусіла звільнити ходу.

— Ніно! — почула біля себе.

Мимохіть спинилася. Біля неї стояла дружина лікаря.

— Ніно, — сказала, — большевики недалеко. — Приходь до нас буцім-то за служницю, й житимеш спокійно. А то вскочиш іще в яку біду.

— Ні, різко відповіла, — ви не дотримали слова, оповіли чоловікові, а він певне іншим. Ви мене зрадили. І погубили. Мене вже арештували, а сьогодні пізнали. Цієї кривди я не можу вам забути.

Потім якось стямилася й забалакала спокійніше:

— Вибачте, я похвилювалася. Я вам дякую за те, що давали мені працю і шматок хліба. А тепер — будьте здорові!

І побігла далі.

„Треба побачити Леся, конче треба його побачити“, — пекла її мозок гаряча думка.

*

Біля хати столяра, де мешкав Лесь, завив пес. Раз-другий-третій. Лесь пізнав умовлений знак, здригнувся, а в голові стукнуло: „вона“!

Одягнувся й вийшов. Хоч було вже досить темно, він пізнав ледви помітну жіночу постать і пішов до неї. Жінка, помітивши його, пішла вперед. Електрична ста-

Враз по її тілі пробіг морозний струм: двоє чорних пронизливих очей глянули їй просто в обличчя (ст.52).

ція спинилася. Ліхтарні осліпли. Між двома рядами старих лип замітити, а тим більше — пізнати їх було нелегко. Дігнав її. Пішли рядком.

— Що сталося? — спитався.

Ніна не могла відразу знайти відповідних слів.

— Лесю, — перемогла себе нарешті, — я завжди була з тобою щира. Хочу бути такою й тепер, бо я... тебе... люблю...

Відітхнула глибоко.

— Тимто хочу дати тобі відповідь на всі твої колишні запитання. Отже знай. Мій батько був суддею й мав маєточок під Літином¹⁶). Я вчилася в гімназії, була вже в сьомій класі. Жили ми в маєточку. Одного разу трьох большевиків напало на нашу садибу, вбили тата й маму. Я вміла добре стріляти і в тих небезпечних часах ніколи не розставалася зо своїм бровнінгом. Коли в одній секунді я собі усвідомила, що сталося, й що мене зараз чекає, блискавкою вихопила револьвер і двох напасників убила, а третього ранила в ногу. І поки він вився з болю, я вибігла, сіла на коня й користаючи з вечора, втікла. Нарешті я попрощалася зо своїм любим каштанком, пустила його на волю, а сама пішла — пішки. Де я була, як жила — можеш доміркуватися з того, що бачив тут...

Спинилася, відітхнула й говорила далі.

— Перед годиною я зустріла того раненого на Миколаївській. Він мене пізнав. Ех, коли б ти бачив його страшні чорні очі! Як Винницю займуть большевики, він мене знайде, зпід землі викопає, щоб помститися. Страшна це була б помста. А я ще не хочу вмирати. Хочу жити, розумієш? Хочу жити і служити покривдженим і нещасним. Тому... тому я... тікаю...

— Покинеш нас? — вирвалося з його грудей.

— Мушу. Звільняю тебе від приречення, роби, що хочеш, і як хочеш. І згадуй мене добрим словом.

Приголомшений Лесь ледви збирав докупі розбиті думки.

— Де ж я тебе побачу? Коли?

— Хибá тоді, як буде вільна Україна...

Він не стямився, як схопила його за шию й гаряче поцілувала. І не стямився, як щезла...

*

У Винниці не було жадної влади.

„Набіги”, грабунки, вбивства нікого вже не дивували. Місто майже завмерло. Люди припишкли, тремтіли і ждали гіршого.

А те гірше мало прийти з боку Калинівки¹⁷⁾, де вже розлився червоний фронт. І вже у всіх перед очима миготіли червоні барви: червоні прапори, червоні стрічки на кожухах і шинелях, червона кров, червона заграда пожеж...

І раптом на Замості майнув великий гарний жовто-блакитний прапор. Повінню залила всіх бадьора пісня. Застукали кінські копита по замерзлій землі.

— Хто це?

— Українські козаки.

— Повстанці.

— Шепель.

Лесь вибіг зі школи і станув, як зачарований. Хибá не про таких козаків, не про такі коні, не про такі пісні й походи він мріяв, коли був іще на селі?

А тимчасом Шепель¹⁸⁾ із своїм відділом пішов до міста.

Лунає пісня. Мріє прапор. Іржуть коні. Вулиці ожили. В одних страх, у других — надії.

За півгодини жовто-блакитний прапор замайорів із балькону високого готелю „Савой” на Миколаївській вулиці. Там оселився Шепель із своїми. Почалися в місті нарікання на грабунки. Бо повстанці — як ті шуліки, мусять бути легкі, не люблять обтяжувати свої крила обозами з провізією, білизною, посудом...

Але Лесь цього не знав. У його уяві майорів жовто-блакитний прапор, іржали коні, лунали пісні.

А в молодому серці кривавилася свіжа рана — не стало „Блакитних Очей”, не стало змісту винницького життя.

Другого дня учні вищої початкової школи побачили в шепелівському загоні на гарному коні свого товарища Леся в козушці, в баранячій шапці із червоним шликом і з рушницею за спиною. Махнув їм на прощання шапкою.

Дехто помахав йому рукою, дехто білою хусточкою. Лише Патик стояв, як прибитий.

— Ні „її”, ні його, — шептали його бліді уста.

ПРИМІТКИ:

1) верста — стародавня українська міра на довжину; тепер верста — трохи більше, ніж кілометр; — алея — дорога обсаджена деревами; 2) Кумбари — передмістя Винниці; 3) Іван Богун, славний полковник за часів Богдана Хмельницького, 1651. р. не хотів присягати моск. цареві, але й не думав визнавати польської влади на Україні, розстріляний поляками 27. II. 1664. р.; 4) буржуй — зіпсоване французьке слово буржоа = міщанин; так лаялися на інтелігенцію большевики й прихильні до большевиків, несвідомі люди; 5) денікінці — армія рос. генерала Денікіна, великого ворога самостійної України; 6) собор — катедральна церква; 7) офіцерські відзнаки (золоті) — їх носили на раменах; 8) інспектор не те, що в наших школах; він мав нагляд за поведінкою учнів, а до науки встрявав менше; 9) законовчитель — катехит; 10) руськіє — москалі; — білогвардієць — назва російських військ, що боролися з большевиками, та були вони вороги України, стояли за єдину-неподільну Росію; 11) „Добармія” — скорочена назва на денікінську „Добровольчу Армію”; 12) аршин — 0.712 метра; гривні — українські гроші, що їх друкувала Укр. Центральна Рада; керенки — рос. гроші, що їх друкував Керенський, президент російського Тимчасового Уряду 1917. р.; лопатки — українських 50 карбованців; назва від того, що на грошах був намальований селянин із лопатою в руці; 13) „щирими” з насміхом називали в тих часах свідомих українців; 14) російський державний і національний прапор білосиньо-червоний — триколіровий; 15) шинеля — російський військовий плащ; 16) містечко на зазбручанському Поділлі; 17) село — на схід від Винниці; 18) Яків Шепель, український повстанчий отаман (1894—1921), воював у рр. 1919—1921 із большевиками в околицях Жмеринки, Винниці, Літина й Лятичева.

4523

Р/1

у

~~643~~